www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf Adlı Eserindeki Fiillerin Çatı Bağlamında Değerlendirilmesi*

Evaluation Of The Verbs In Ali's Work Named Kıssa-yı Yûsuf In The Context Of The Voice

Ebru Alagöz Boyraz**

Abstract: The parable of Yûsuf and Züleyhâ, in which the experiences of the prophet Yûsuf are narrated, has become one of the most frequently discussed works in Turkish literature in terms of its place in the holy books. This parable, one of the stories that shaped humanity in the Bible and Torah, was deemed worthy of the expression "ahsen'ül-kasas", which means "the most beautiful of parables" in the Qur'an. There are many copies of the work written in both Eastern and Western Turkish as well as Arabic and Persian literature. In this study, for the first time in Turkish literature, the Berlin copy of Ali's Kıssa-yı Yûsuf written in quatrains is used.

The voice of verb, which is defined as the change of state in the connection with the subject and object in the sentence by expanding the meaning of the verb with certain affixes that make the verb from the verb without any change in the dictionary meaning, can be established by morphological, syntactic and lexical methods. The most appropriate, most preferred and well accepted method for Turkish is the morphological method, that is, the method established with affixes. Based on this idea, the verbs with voice suffixes in the work have been identified and given as bullet points, the meaning of the verb in the work has been specified; the determination of the verb vocabulary of the work has also been tried to be revealed.

The datas obtained in the study were evaluated under the headings of transitivized, imperative, passive, reflexive and active voice. In the verbs to which the passive markers are added in the work, to ensure that an event is done, to do the work oneself and to be able to do the work, to cause an event to be done, to cause, to promp to, to cause involuntarily, to neglect; the passive markers to make something happen, to cause an event involuntarily, to neglect, to cause an event to be done, to induce, to help; the passive markers to emphasize the affected, to be done by someone else, to state a situation; reflexive markers are seen to affect oneself, to have an effect on oneself, to act for oneself, to act for one's own benefit, to be indirectly affected, to make a sound, to reinforce; and collaborative markers are seen to give the functions of doing a work or an action together or mutually by more than one person or entity, reinforcement and reflexivity.

Structured Abstract: The parable of Yûsuf and Züleyhâ, in which the experiences of the prophet Yûsuf are narrated, has become one of the most frequently discussed works in Turkish literature in terms of its place in the holy books. There are many copies of the work written in both Eastern and Western Turkish as well as

---

* Bu makale, Prof. Dr. Funda TOPRAK danışmanlığında, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde savunulan Eski Anadolu Türkçesinde Çatı başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kaman Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü
Lecturer Dr., Kırşehir Ahi Evran University, Kaman Vocational School, Department of Office Services and Secretariat
ORCID 0000-0002-2212-355X
alagoz.ebru@ahievran.edu.tr

Cite as/ Atıf: Alagöz Boyraz, E. (2025). Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf adlı eserindeki fiillerin çatı bağlamında değerlendirilmesi. *Turkish Studies - Language*, *20*(2), 813-840. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.80983
Received/Geliş: 02 March/Mart 2025
Accepted/Kabul: 26 June/Haziran 2025
Published/Yayın: 30 June/Haziran 2025
Checked by plagiarism software

Arabic and Persian literature. The known manuscript and printed copies are as follows: Berlin copy, Dresden copy, Kazan copy, Baku copy, Leningrad I. copy, Leningrad II. copy, Milli Library copy, Manisa copy, Istanbul copy, Istanbul copy, Istanbul Türkiyat copy. In this study, for the first time in Turkish literature, the Berlin copy of Ali's Kıssa-yı Yûsuf (KY) written in quatrains was used.

Many opinions have been put forward about the roof. The roof, which is defined as the change in the state of the verb in relation to the subject and object in the sentence by expanding the meaning of the verb with certain affixes that make the verb from the verb without any change in its dictionary meaning, can be established by morphological, syntactic and lexical methods. The most appropriate, most preferred and accepted method for Turkish is the morphological method, that is, the method established with affixes. Based on this idea, the verbs with roof suffixes in the work in question were identified and given as a bullet point and the meaning of the verb in the work was specified; the determination of the verb vocabulary of the work was also tried to be revealed. While analyzing these data, firstly information about the roof was given and then the data were evaluated under appropriate headings. For example:

-DUr- Affixed Passive Voice

Although *-DUr-* is a frequently used affix in the work, the verbs *aldur-, antlaşdur-/anṭlaşdur-, aruttur-, döşen-ḳapdur-, köydür-, ḳuşandur-, öldür-, sevündür-, yazlandur-, yedür-, yükletdür-* were found.

Making Something Happen

***aldur-* :** get caught.

her biri yūsuf dėyü zārı ḳıldı / yūsufı biz ***aldur****duḳ dėrler ėmdi (B12r13)*

Unintentionally Causing an Event, Negligence

***ḳapdur-* :** get carried away, get, caught.

anlar aydur yūsufı biz saḳlayawuz / ḳardaşumız ḳaçan ḳurda ***ḳapdur****awuz (B5v14)*

The data obtained in the study were evaluated under the headings of passive, active, passive, reflexive and operative roofs. In the verbs to which the subjunctive markers are added in the work, they are labeled as enabling an event to be done, doing the work oneself and being able to do the work, causing an event to be done, causing it to be done, giving way, reporting action, causing it involuntarily, negligence; the passive markers are labeled as making something happen, causing an event involuntarily, negligence, causing an event to be done, causing it to be done, giving way, helping; the passive markers are labeled as bringing the affected to the foreground, being done by someone else, reporting the situation; reflexive markers are seen to affect oneself, to have an effect on oneself, to act for oneself, for one's own sake, to act for one's own benefit, to be indirectly affected, to make a sound, to reinforce; and collaborative markers are seen to give the functions of doing a work or an action together or mutually by more than one person or entity, reinforcement and reflexivity.

When we look at the frequency of the use of verbs with roof affixes in Kıssa-yı Yûsuf, it is determined that the verbs with perfective (54), followed by active (38) and reflexive (30) roofs are preferred the most. On the other hand, it is seen that verbs with causative inflection are used 16 times. On the other hand, passive verbs (8) are the least frequently used type of roof.

In Turkish, the perfective and the subjunctive have similar markers. However, while there is only the person who performs the work in the passive voice, there is both the person who does the work and the person who has the work done in the perfective voice. This situation shows that the two roofs should be handled under separate headings and the roof of the verb should be evaluated not only in terms of formal features but also in terms of meaning and function.

When the passive voice is formed, the main meaning of the passive voice should be doing the work itself and being able to do the work. Other meanings can be thought to have emerged later. Based on the data, it can be said that the main meaning of the passive voice is to make something happen.

The *-ĠUr-/-KUr-* and *-z-* passive voice suffixes and *-ĠUz-* active voice suffix, which are rarely used in this work, are no longer used in today's Turkey Turkish

While the reflexive roof is formed, the main meaning of this roof should be to affect oneself, to have an effect on oneself. The meanings of doing an action for oneself, for one's own benefit, being indirectly

affected by the action, reinforcement and vocalization identified in the analyzed works can be considered to have emerged later.

In Kıssa-yı Yûsuf, it is seen that the conjunctive roof is used in the functions of doing a work, an action together, mutually and together by more than one person, entity, reinforcement, and reflexivity, whereas in Turkey Turkish, the functions have increased and it has been concluded that in addition to these, functions such as becoming and transition from one state to another state, reporting competition and cooperation, secret cooperation, stage by stage, purpose and effort, beg or end are also used.

Inflectional suffixes are considered both as inflectional suffixes because they cause a change of state in verbs and as construction suffixes because they give the verb a new lexical meaning. However, since these suffixes carry both functions together, it was concluded that they should be evaluated in a separate category.

Keywords: Turkish language, Yûsuf ve Züleyhâ, voice of verbs, verb, meaning, function

Öz: Yûsuf peygamberin yaşadıklarının anlatıldığı Yûsuf ve Züleyhâ kıssası, kutsal kitaplarda yer bulması bakımından Türk edebiyatında da en çok ele alınan eserlerinden birisi haline gelmiştir. İncil ve Tevrat'ta insanlığa yön veren hikâyelerden olan bu kıssa, Kuran'ı Kerim'de "kıssaların en güzeli" anlamına gelen "ahsen'ül-kasas" ifadesine layık görülmüştür. Arap, Fars edebiyatının yanı sıra hem Doğu hem de Batı Türkçesiyle yazılmış eserin pek çok nüshası bulunmaktadır. Bu çalışmada ise Türk edebiyatında ilk kez Ali'nin dörtlüklerle yazdığı Kıssa-yı Yûsuf Berlin nüshası kullanılmıştır.

Sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli eklerle fiilin anlamının genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği olarak tanımlanan çatı; morfolojik, sentaktik ve leksik yöntemlerle kurulabilir. Türkçe için en uygun olan, en çok tercih edilen ve kabul gören yöntem ise morfolojik yani eklerle kurulan yöntemdir. Bu düşünceden hareketle söz konusu eserdeki çatı ekli fiiller tespit edilmiş ve madde başı olarak verilerek fiilin eserde hangi anlamda kullanıldığı belirtilmiş; eserin fiil söz varlığının tespiti de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada elde edilen veriler; oldurgan, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş çatı başlığında değerlendirilmiştir. Eserde oldurganlık işaretleyicilerinin eklendikleri fiillere *bir olayın yapılmasını sağlama, işi kendisi yapma ve işe gücü yetme, bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma, kılış bildirme, istemeyerek neden olma, ihmal;* ettirgenlik işaretleyicileri *bir şeyi yaptırma, bir olaya istemeden neden olma, ihmal, bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma, yardım etme;* edilgenlik işaretleyicilerinin *etkilenenin ön plana çıkarıldığı, başkası tarafından yapılma, durum bildirme*; dönüşlülük işaretleyicilerinin *kendini etkileme, kendi üzerinde etki yapma, kendi için, kendi yararına eylem yapma, dolaylı etkilenme, ses çıkarma, pekiştirme*; işteşlik işaretleyicilerinin *bir işin, bir eylemin birden fazla kişi, varlık tarafından birlikte veya karşılıklı yapılması, pekiştirme ve dönüşlülük bildirme* işlevlerini kazandırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Yûsuf ve Züleyhâ, çatı, fiil, anlam, fonksiyon

Giriş

Dil, sürekli gelişim ve değişim içinde olan canlı bir varlık olarak araştırmacılara her yönüyle inceleme ve değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Son dönemlerde dil bilimi alanındaki çalışmalar farklı bir doğrultuya yönelmiş ve bu çalışmalarda biçimsellikle işlevselliğin birlikte ele alınması giderek yaygınlaşmıştır.

Bir cümlenin temel ögesi, sistemi yönlendiren iş, oluş veya durumu ifade eden fiillerdir. Fiiller, ana unsur olmaları ve aldıkları eklerle anlam değişikliklerine yol açmaları gibi pek çok nedenden ötürü araştırmacılar tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmesi gereken çok yönlü bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Çatı ise adlandırılmasındaki çeşitlilik ve kurma ile değerlendirme yöntemlerindeki farklılıklar nedeniyle literatürde en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır.

Türk edebiyatının ilk Kıssa-yı Yûsuf adlı eseri, bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Bu eser üzerinden hareketle, fiilde çatı kavramı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Fiilde çatı, morfolojik,

sentaktik ve leksik yöntemlerle oluşturulabilir. Ancak Türkçe açısından en uygun ve kabul gören yöntem, morfolojik yani ekler aracılığıyla kurulan yöntemdir. Bu yaklaşıma dayanılarak eserdeki çatı eklerine sahip fiiller belirlenmiş ve bu fiiller madde başlıkları şeklinde sunularak, eserin fiil söz varlığını tespit etme amacı güdülmüştür. Çatı eki almış fiiller ve bu fiillerin cümleye hangi anlamı kattığı belirtilmiş ancak her fiilin eserde geçtiği cümleye yer verilmemiştir. Çalışma kapsamında deyimler ve birleşik fiiller değerlendirmeye alınmamıştır. Çatı ekli fiiller ise oldurgan, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş olmak üzere beş ana başlık altında incelenmiştir.

Kıssa-yı Yûsuf

Yusuf peygamberin hayatını anlatan kıssa, kutsal metinlerde yer aldığı için halk arasında bilinir ve sevilir. Bu anlatı, Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında da ele alınmış, Kıssa-i Yûsuf adıyla farklı eserler yazılmış ve büyük ilgi görmüştür.

Türk edebiyatında Ali, Kırımlı Mahmut, Haliloğlu Ali, Şeyyad Hamza, Süle Fakih, Taşlıcalı Yahya ve Erzurumlu Darir gibi yazar ve şairler tarafından kaleme alınmış Kıssa-ı Yûsuf örnekleri bulunmaktadır. Bu eserler arasında en erken tarihte yazılan Ali'ye ait olmakla birlikte, mesnevi nazım şekliyle ve fâilâtün/fâilâtün/fâilâtün aruz kalıbıyla yazılan Şeyyad Hamza'nın eseri de dikkate değer bir yere sahiptir (Cin, 2011, s. 58).

Eserin yazılış tarihine ilişkin bilgi, eserde yer alan şu dörtlükten elde edilebilir. Ancak müellif nüshasına henüz ulaşılamadığından bu bilgiyi kesin bir bilgi olarak değerlendirmek de çok uygun olmaz.

Mevlümden meded nuṣret yetüzünden/Recep ayı calaba otuzundan

Tārīḫniŋ ḫōş altı yüz otuzundan/Bu żaʿīf kitābnı düzdi ėmdi

Eserin yazma ve matbu olmak üzere pek çok nüshası olmakla birlikte bilinen nüshaları şunlardır: Berlin nüshası, Dresden nüshası, Kazan nüshası, Bakü nüshası, Leningrad I. nüshası, Leningrad II. nüshası, Millî Kütüphane nüshası, Manisa nüshası, İstanbul nüshası, İstanbul Türkiyat nüshasıdır.

Eser üzerinde yapılan çok sayıda çalışma vardır. Houtsma ilk çalışmaları yaparak 1889 yılında ZDMG 43, 69c-de Berlin ve Dresden nüshalarından parçalar yayımlamıştır (Uygur, 2003, s. 19). Brockelmann, Houtsma'nın çalışmasından hareketle metnin dil incelemesini yapmış; Çağatay ise Ali'nin eserinden yaklaşık altmış dört dörtlüğü Türk Lehçeleri Örnekleri adlı kitabında yayımlamıştır (1977, s. 97-110). Eser üzerinde ilk hacimli çalışma 1983 yılında Tataristan'da F. Faseyef tarafından yapılmıştır (Cin, 2011, s. 64).

Steven West 1983'te; Azerbaycanlı bilim insanları Elmeddin Elibeyzâde ve Ebulfeyz Hüseynî ise 1995'te Azerbaycan'da çalışmalarını yayımlamışlardır. 2003 yılında Sinan Uygur, bu eser üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamış; Ali Cin ise 2004 yılında aynı konuda doktora tez çalışması yapmış ve 2011 yılında bu çalışmayı yayımlamıştır. Ayrıca, 2005 yılında Göttingen Üniversitesi'nde Hakan Yaman tarafından "Ali Versiyonunda Yusuf Kıssası" adıyla bir doktora tezi hazırlanmıştır. Görüldüğü gibi Houtsma'nın Ali'nin Kıssa-ı Yusuf'unu tanıtan çalışmasından sonra bu konu araştırmacıların ilgisini çekmeyi başarmıştır.

Fiilde Çatı

Dil bilimin en karmaşık ve tartışmalı konularından biri olan çatı kavramı üzerine birçok tanım yapılmış ve bir sonuca varılamayan pek çok tartışma yaşanmıştır.

Dil bilimi tarihinde çatı konusundaki ilk çalışmanın izleri, MÖ 500 yılında Panini'nin Sanskritçe gramerine kadar uzanır. Geleneksel betimleyici gramerde çatı tahlili, üzerinde en erken dönemlerde yoğunlaşılan konulardan biri olarak kabul edilir (Baasanjav, 2006, s. 20). Türk dili bağlamında çatı kavramı, gelişmişlik düzeyi açısından henüz istenilen noktaya ulaşmamış olsa da

yeni bir konu da değildir. Altay dillerinde görülen tipolojik benzerlikler, çatı eklerinin Türkçede fiil çatılarının en eski kategorilerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Çatı hakkında çok sayıda görüş ortaya konulmuş, fiilin özneyle olan ilişkisini düzenleyen bir dil bilgisel özellik olması üzerinde durulmuştur. Türkçede fiil çatılarına bakıldığında, temel işlevinin fiilin özne ile nasıl bir bağlantı tarafından yönetildiğini ortaya koymak olduğu görülür. Dünya dillerinde de çatı, farklı dillerin dil bilgisel yapılarına göre değişiklik gösterse de genellikle fiilin özne, yüklem/fiil ve nesne arasındaki ilişkisini belirleyen bir dil bilgisel kategoridir. Her dilin çatı yapısı, o dilin özne-yüklem-nesneye uygun olarak nasıl yapılandırıldığı ve eylemin nasıl gerçekleştirildiğine bağlı olarak farklılık gösterir.

Genel dil bilgisi çalışmalarında en yaygın tanımlama, "fiilin sözlük anlamını koruyarak belirli eklerle genişletilmesi sonucu cümlede özne ve nesne ile ilişkisine bağlı olarak geçirdiği durum değişikliği" (Korkmaz, 2003, s. 57) şeklinde ifade edilir.

Börekçi; çatı kavramını, özne-yüklem ilişkilerini kapsayan, Türkçenin anlatımın gücüne önemli katkılar sağlayan ve ifadeyi zenginleştiren bir yapı özelliği olarak görür (Börekçi, 2004, s. 487-489). Demircan, sözel bilgi akışına dayanarak çatı kavramını, eyleme katılanların "yapan", "etkilenen" veya "yaptıran" gibi rolleri ile yüklem arasındaki ilişkiyi belirleyen bir biçimlenme ya da eklemlenme olarak tanımlar. Ayrıca çatının, özne-nesne-yüklem ilişkilerine odaklanması gerektiğine vurgu yapar. Ayrıca ettirgen ve gizil çatı olmak üzere iki tür çatı olduğunu ve gizil çatının edilgenliği kapsadığını düşünür (2003, s. 11).

Yılmaz (2001, s. 1), çatı üzerine çalışan araştırmacıların yaklaşımlarını; çatı kavramını yapım ekleri bağlamında ele alanlar, eylemin özne ve nesneye göre durumunu değerlendirenler, eylemi yalnızca özneyle bağlantılı olarak açıklayanlar, eylemin özne ve tümleçlerle kurduğu ilişki temelinde inceleyenler ve eylemin yalnızca nesne ile ilişkisini esas alanlar olmak üzere kategorilere ayırır.

Araştırmacıların birçoğuna göre fiil çatıları hem yapı bilimsel hem de hiçbir biçim birim olmadan sözlüksel yolla ortaya çıkabildiğinden fiilin ulaştığı son hâlindeki sözlüksel-anlamsal mana ele alınmalı ve çatı morfolojik bir durum gibi değerlendirilmelidir. Karabulut (2011, s. 116) ise çatının morfo-sentaktik bağlamda ele alınması gerektiğini düşünmektedir.

Çatı eklerinin birbiri ardına kullanılması konusunda da araştırmalar gerçekleştirilmiş ve bu bağlamda, çatı eklerinin art arda kullanıldığında, fiilin çatısını son ekin belirlediği görülmüştür. Türkçe fiillerden yola çıkılarak dönüşlülük ve işteşlik eklerinin ilk çatı eki olarak kullanılabildiği; edilgenlik eklerinin ise fiillere gelebilen son çatı eki olduğu; aynı zamanda Türkçede çatı eklerinin üst üste kullanılabildiği ancak aynı fiilin aynı zamanda hem işteşlik hem dönüşlülük ekini hiçbir koşulda almadığı da söylenebilir.

Delice'ye göre çatı, yalnızca öznenin gerçekleştirdiği kılış fiilleriyle ilgili olduğu için geçişsiz olarak adlandırılan tüm fiiller aslında oluş fiili kapsamına girer ve bu nedenle çatı konusu ile bir bağlantı kurmak mümkün değildir. Etken çatı kapsamında ele alınan fiiller de kılış fiilleri içinde değerlendirilmektedir. Eğer oluş ve kılış terimleri kullanılırsa geçişsiz ve etken terimlerine ihtiyaç yoktur (2009, s. 109). Bu düşünceyle paralel olarak Yücel (1999) de, çatı kavramının incelenmesinde etkenlik, geçişlilik, geçişsizlik ve olumsuzluk gibi yapıların ele alınmaması gerektiğini, bunun yerine çatı konusunun yalın, dönüşlü, edilgen, öznesiz, ettirgen, oldurgan ve işteş başlıkları altında incelenmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir.

Yapılan tespitlerden hareketle bu çalışmada çatı kavramı; oldurgan, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş çatı başlıkları altında incelenmiştir.

Oldurgan Çatı ve İşlevleri

Oldurgan çatı, öznenin eylemi gerçekleştirdiği kişiye bir etkide bulunmasını veya ona bir şey yaptırmasını ifade eder. Türkçede sıkça kullanılan bir yapıdır ve birçok fiil bu şekilde türetilebilir. Bu tür yapılar, özellikle eğitimde, iş yaşamında veya sosyal yaşamda yaygın olarak kullanılır. Fiil, sadece bir eylemi ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda bir başkasını da bu eyleme dâhil eder veya bir kişiye bir eylemi yapma fırsatı verir. Bu çatı, dilde etkili bir anlatım sağlarken anlamı derinleştirir ve anlatıcıya daha fazla ifade özgürlüğü tanır.

Oldurgan çatı, Türk dilinde bir fiilin başlangıçta geçişli olmadığı durumlarda, *-t, -ir, -tir/-dir* gibi eklerin fiile eklenerek onu geçişli hale getirilmesi ya da geçişsiz fiillerin bu ettirgenlik ekleri sayesinde geçişli yapı kazanması olarak tanımlanır. Örneğin, *alış-, gül-, kısal-* gibi geçişsiz fiiller, bu ekleri aldıklarında *alıştır-, güldür-, kısalt-* biçimlerine dönüşerek oldurgan çatıyı meydana getirirler (Gencan, 1975, s. 302; König, 1983, s. 115; Vardar, 2007, s. 150; Hengirmen, 2009, s. 284; Ergüzel, Boz vd., 2011, s. 127; Kara, 2016, s. 1205).

Emre (1931, s. 422), her ne kadar "oldurgan çatı" terimini doğrudan kullanmasa da, şu ifadeleriyle aslında oldurgan eylemlerden bahseder: "Şeklen ettirgen olduğu hâlde mânâ itibariyle subjekt olarak kullanılan fiiller vardır*: aldır-, saldır-, sapıt-* vb. Bazı fiiller de ettirgen olduğu hâlde aslı objektifler gibidir." Bu açıklamalar, oldurgan eylemleri dolaylı olarak tanımladığına işaret eder.

Baasanjav (2006, s. 129) ve Delice (2009, s. 110-111), oldurgan yapıda yalnızca işi yapan ve o işten etkilenen bir kişi ya da nesnenin bulunduğunu ifade ederler. Baasanjav, "*Bekçi ateşi söndürdü. = Bekçi ateşin sönmesini sağladı.*" örneğinden hareketle, "sağlamak" veya "sebep olmak" anlamını karşıladığını ve "söndür-" fiilinin oldurgan olduğunu belirtir (2006, s. 125). Öte yandan Delice, "söndür-" fiilinin bir kılış ifade etmesi nedeniyle oldurgan çatı kategorisine dâhil edilmemesi gerektiğini savunur (2009, s. 113). Bu çalışmada da 'sağlamak' ve 'sebep olmak' anlamlarını içeren fiillere yer verilmiştir.

Ettirgen ve oldurgan eylemler, aynı çatı ekleriyle oluşturulduğu için sıkça birbiriyle karıştırılmaktadır. Bazı araştırmacılar, oldurgan çatıyı kabul etmeyip yalnızca ettirgen çatıyı çalışmalarına dâhil ederken kimileri ise her iki çatının da ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini öne sürmektedir. İmer, Kocaman ve Özsoy (2013, s. 200), oldurgan eylemleri ettirgen eylemler kapsamında değerlendirirken; Hengirmen (2009, s. 285), oldurgan eylemlerin ettirgen bir özelliğe sahip olmadığını belirtir. Ona göre, oldurgan eylemler yalnızca geçişsiz bir eylemi geçişli hale dönüştürür. Kerimoğlu'na göre ise, "Ettirgen fiilde iş başkasına yaptırılır, oldurgan fiilde işi yapan yine öznedir." ifadesinin doğruluğu tartışmalı bir konudur. Bunun nedeni, oldurgan olarak adlandırılan fiillerde de bir "aracı" unsurun bulunmasıdır (2009, s. 1737). Kara da Hengirmen gibi, oldurganlık ve ettirgenliğin farklı anlam ve işlevlere sahip olduğunu vurgulayarak bu kavramların çatı terimi altında birbirinden bağımsız şekilde ele alınmasının gerekliliğini savunur (2016, s. 1204).

Bu iki çatı arasındaki farkı anlamanın ve iki eylemi birbirinden ayırmanın en doğru yolu, cümlenin anlamına bakmaktır.

Çiçekler yere düştü.

Kutay çiçekleri yere düşürdü.

İkinci cümlede *düşür-* eylemine bakıldığında öznenin çiçekleri kendisinin yere düşürdüğü ve bu eylemi başkasına yaptırmadığı anlaşılıyor, dolayısıyla fiil oldurgandır.

Yücel (1999, s. 181-182)'e göre, bu çatı türüyle ilgili olarak üç temel sorun gündeme gelmektedir:

"1. Oldurgan çatıyı ettirgen çatı içinde mi yoksa ettirgen çatının dışında ayrı bir çatı olarak mı değerlendirmek gerekir?

2. Oldurgan çatı yalnızca geçişsiz kök veya gövdelerden mi kurulabilir?

3. "Cebinden cüzdanını çıkardı. Elini ıslatıp saçlarını yatırdı." ifadeleriyle aynı olan "Kadın, çocuğu dışarı çıkardı." ve "Kadın çocuğu yatağına yatırdı." cümlelerindeki gibi fiilin belirttiği işle iki kişinin ilgili olması durumunda fiil hangi çatıya bürünecektir?"

Üstünova (2016, s. 59-64), "oldurgan çatı" terimi yerine "yaptırımlı çatı" ifadesini kullanmayı daha uygun bulduğunu dile getirir. Bununla birlikte, daha önce de belirtildiği üzere, bu eklerin asıl işlevinin nesne-yüklem ilişkisini düzenlemek veya geçişsiz bir eylemi geçişli hale getirmek ya da geçişlilik derecesini artırmak değil, özne-yüklem ilişkisini düzenlemek olduğunu savunur.

Oldurgan çatılı eylemde eylem, ettirgenlik eklerini almış olsa bile morfo-semantik bir yaklaşımla incelendiğinde, öznenin işi bizzat kendisinin yaptığı anlaşılmaktadır. Bu tür cümlelerde, öznenin yüklemle olan ilişkisi, ettiren, yani neden olan, aracı olan, sağlayan veya olduran bir eylem ilişkisi şeklinde tanımlanır (Börekçi, 2004, s. 493). Bu nedenle, morfo-semantik bir bağlamda ele alındığında ve işlevleri değerlendirildiğinde, oldurganlık teriminin ettirgenlik ile eş anlamlı olarak kullanılmaması gerektiği anlaşılmaktadır.

Belirtilen özellikler dikkate alındığında, tartışmaların sürdüğü ve ortak bir paydada buluşulamayan oldurgan çatı, bu çalışmada ettirgen çatıdan bağımsız bir şekilde incelenmiştir.

Kıssa-yı Yûsuf'ta Oldurgan Çatı

Eserde oldurgan çatı, *-Ar-, -DUr-, -ĠUr-/-ḲUr-, -ĠUz-, -t-, -Ur-, -z-* biçim birimlerinin fiillere eklenmesiyle oluşmaktadır. Bu ekler, bir cümledeki öge sayısını artırır ve özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi düzenlemede önemli bir rol oynar.

-Ar- Ekli Oldurganlık

KY'de *-Ar-* biçim birimi, çok yaygın kullanılmayan bir oldurganlık eki olup *çıkar-* ve *kiter-* fiillerinde tespit edilmiştir.

-Ar- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışmada incelenen eserde, oldurganlık eklerinden *-Ar-* eki, yer aldığı eylemlere *bir olayın gerçekleşmesine neden olma*, *işi kendisi yapma* ve *işe gücü yetme* anlamlarını kazandırmaktadır. Ancak bu anlamları cümlede açık bir şekilde görmek her zaman mümkün olmaz. Doğru anlamı kavrayabilmek için eylemleri cümle bağlamında değerlendirerek cümlenin derin yapısını incelemek gerekmektedir.

Bir Olayın Yapılmasını Sağlama

Cümlede "sağlamak" eylemi tek başına görülmez; taşıdığı anlam, öznenin gerçekleştirdiği eylemle birlikte şekillenir.

çıḳar-: 1. çıkarmak.

hīç minnet dutmaġıl-sen reyyāndan / seni ḫālıḳ ***çıḳar****dı ol zindāndan (B74v12)*

2. kurtarmak.

yehūda aydur ben varalım / ser-henklere ayt bir çaḳıralım

ibn-i yemenni ben aldan ***çıḳar****alım / sizler ḳılıç tartuban turuŋ ėmdi (B67r4)*

İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

Cümlenin eyleminde ifade edilen durum veya işin, özne tarafından kolayca gerçekleştirilebildiği ve öznenin bu işi yapmaya yeterli güce sahip olduğu anlamı, bağlamdan anlaşılabilmektedir.

çıḳar-: 1. çıkarmak, ortaya koymak.

melik iḥtiyāṭ ḳıldı duʿā ḳıldı / yūsufi ***çıḳar****dı anlara vėrdi (B15v13)*

2. kovmak, defetmek.

ḫāṭırından bu endişe ***çıḳar*** *dedi / bu saḳınç saŋa lāyıḳ degül ėmdi (B52v16)*

kiter-: gidermek, yok etmek, ortadan kaldırmak.

yūsuf ġamı ḫatırından hīç ***kiter****mez / peyveste yūsufi hīç unutmaz (K57r13)*

-DUr- Ekli Oldurganlık

KY'de *-DUr-* biçim birimi işlek olarak kullanılan bir oldurganlık ekidir. Eserde *-DUr-* ekli *aŋdur-, atlandur-, bildür-, doldur-, döndür-, ınandur-, indür-, işiddür-, ḳawuşdur-, keltür-, mindür-, öldür-, sewüşdür-, soldur-, şėşdür-/şişdür-, üleşdür-, yandur-, yedür-* eylemleri tanıklanmıştır.

-DUr- Ekli Fiillerde Anlam

KY'de-*DUr-* oldurganlık ekinin ulandığı eylemlere, *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* ve *kılış bildirme* anlamlarını kazandırmaktadır.

İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

Öznenin cümlede ifade edilen eylemi ya da durumu bizzat gerçekleştirmesi veya bu eylemi gerçekleştirmeye yeterli güce sahip olması durumu söz konusudur. Ancak öznenin bu eylemi kendisinin yaptığı ya da buna gücünün yettiği, doğrudan ifade edilmez; bu durum, cümlenin genel bağlamından çıkarılır.

bildür-: 1. haber vermek, duyurmak, ilan etmek.

velakin ol şarṭ ile ***bildür****elim / kamulardan sırruŋı sakla ėmdi (B31r11)*

2. öğretmek, göstermek.

yalançılıḳ cezāsın ***bildür****üŋ dėr / bidʿad üzere rāy-ı tedbīr ḳılur ėmdi (B8r1)*

ınandur-: inandırmak.

ınandur*dılar anlar ataların / hāẕā bizāʿatünā dėrler ėmdi (B60r14)*

indür-: yüksek bir yerden aşağıya inmesini sağlamak.

palās çıḳardı ṭon kiyürdü / deveden ***indür****di aṭ bindürdi (B21r11)*

üleşdür-: paylaştırmak, üleştirmek.

mevlī celīl maġfirete lāyıḳ ḳıldı / cümle malın faḳīrlere ***üleşdür****di (K26r10)*

yandur-: geri döndürmek, çevirmek.

ṣadrım içre medem şemʿi sen ***yandur****ġıl / ḫāṭırımnı sen münevver ḳılġıl ėmdi (B3r1)*

Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

-DUr- biçim birimi, eklendiği fiile öznenin bir olayın gerçekleşmesine neden olduğu ya da bu duruma yol açtığı anlamını kazandırır.

sewüşdür-: seviştirmek.

ben ḳādirven nevbet ḳaçan ***sewüşdür****em / meded birle sizleri ben ḳawuşduram (B40v3)*

Kılış Bildirme

-DUr- biçim birimi, cümlede öznenin kendi iradesiyle gerçekleştirdiği bir eylemin bir nesne üzerinde etkili olduğunu ve bu nesnenin de etkilendiğini ifade eden kılış fiillerine eklenmesiyle ortaya çıkan bir işlevi yerine getirir.

keltür-: getirmek.

*rāvil saçın cekiben yere sėrer /**keltür**üŋ yūsufi öldürüŋ dėr (B7v12)*

öldür-: öldürmek, canını almak.

***öldür**ür-miz yoksa seni biz dėdiler / ḳul dėp satalım sen muṭīʿ olġıl ėmdi (B15v16)*

soldur-: soldurmak.

*ḳaṣt ḳılduŋuz bayıḳ beni öldürür-siz / tolun ay tėk nūrlu yüzim **soldur**ur siz (B8r6)*

şėşdür-/şişdür-: çözmek.

*baġ buġaġın **şėşdür**di ṣaḥīḥ oldı / bayaġıdan körki daġı faṣīḥ oldı (B27v8)*

*baġ buġawın **şişdür**di el köndürdi / ḥarīr zībā döşekler döşendürdi (B43v6)*

-ĠUr-/-ĶUr- Ekli Oldurganlık

İncelenen eserde *-ĠUr-/-ĶUr-* biçim birimi sık kullanılmayan bir oldurganlık eki olup sadece *yatḳur-* ve *yetkir-/yetkür-* fiilleri tespit edilmiştir.

-ĠUr-/-ĶUr- Ekli Fiillerde Anlam

KY'de, oldurganlık eklerinden *-ĠUr-/-ĶUr-* eki ulandığı eylemlere sadece, *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* işlevlerini kazandırmıştır.

İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

-ĠUr-/-ĶUr- biçim birimi, fiillere eklenerek öznenin eylemde belirtilen işi ya da durumu kendisinin gerçekleştirdiğini veya bu işi yapmaya gücünün yettiğini ifade etme işlevine sahiptir. Ancak cümlede öznenin bu işi kendisinin yaptığı ya da gücünün yettiği doğrudan belirtilmeyebilir.

yatḳur-: yatırmak.

*atam beni ėgini üzre köterür idi / uykum kelse yastuḳ üzre **yatḳur**ur idi (M24/19)*

yetkir-/yetkür-: ulaştırmak, yetiştirmek.

*emānet yā ʿarab unutmaġıl / bu selāmım becīd olġıl tėz **yetkir**gil (MK43v14)*

*anda hemān-dem ḥāżır keldi rūḥu'l-emīn / **yetkür**di yūsufa ḥaḳ selamın (MK56v12)*

-t- Ekli Oldurganlık

-t- oldurganlık eki daha çok ünlü ile biten eylemlere gelir. Delice (2007, s. 421), özne tarafından gerçekleştirilen kılış fiillerine eklendiğinde, bu ekin ettirgen ve oldurgan çatı oluşturduğunu ancak kendi kendine gerçekleşme anlamına gelen oluş fiillere eklendiğinde, kılış temelli fiiller meydana getirdiğini ifade eder. Çalışma için incelenen eserde *-t-* ekini alan *aġlat-, aḳıt-, aŋlat-, arut-, incit-/yüncüt-, ḳay(ı)t-, ḳorḳut-, muŋlat-, oynat-, ört-/örüt-, rencüt-, unut-, tüzet-, yarat-* fiilleri tespit edilmiştir.

-t- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserde *-t-* oldurganlık ekinin ulandığı eylemlere *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme, bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma* ve *istemeyerek neden olma, ihmal* işlevlerini yüklediği görülmüştür.

İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

-t- oldurganlık ekinin eklendiği fiillere öznenin ilgili eylemi kendi başına gerçekleştirdiği ve bu eylemi gerçekleştirebilecek güce sahip olduğu anlamını kazandırır.

arut-: arıtmak, temizlemek.

ayrılmaḳlıḳ vakti keldi beyan bilgil / ṣafa köŋlüŋ ***arut*** *ėmīn tutġıl (D31r13)*

incit-/yüncüt-: üzmek.

incüt*tü bizleri uşbu darlık / sizden ṭaʿām isteyü keldük ėmdi (M77/18)*

yüncüt*tü bizleri uşbu darlık / sizden ṭaʿām isteyü keldük ėmdi (D57r2)*

ḳorḳut-: korkutmak, korkmasına sebep olmak.

züleyḫā aydur bu oġlan zindānlaġıl / tehdīd ḳılġıl ***ḳorḳut****ġıl ögütlegil (B41r5)*

tüzet-: yaratmak.

ṣunʿı birle bayıḳ beni ol yarattı / bunuŋ kibi kökrklü cemāl ol ***tüzet****di (B26r5)*

yarat-: yaratmak, meydana getirmek, yoktan var etmek.

yaratmaġa rızḳ vėrmege lāyıḳ durur / seni meni ol ***yarat****tı bilgil ėmdi (B21v11)*

Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

-t- oldurganlık ekinin eklendiği eyleme öznenin bir olayın gerçekleşmesine neden olduğu ya da bu olaya yol açtığı anlamını katmasıdır. Ancak neden olma ya da yol açma ifadeleri cümlede açık bir şekilde belirtilmez; bu anlam, cümlenin bağlamından yola çıkılarak anlaşılır.

aġlat-: ağlatmak.

siz ol kim ataŋızı ***ağlatmış****-siz / aldayuban sever oġlan hem almış-siz (B66v9)*

aḳıt-: akıtmak, dökmek.

yūsuf aydur aġlamaġıl yėgil aşuŋ / dėyüp ***aḳıt****maġıl közden yaşuŋ (B65v7)*

muŋlat-: bunaltmak.

darlıḳ bizi ***muŋlat****dı ḫoş kelmedi / yā evlād mıṣıra varuŋ ėmdi (B56r9)*

İstemeyerek Neden Olma, İhmal

Oldurganlık eki olan *-t-*, fiillere eklenerek öznenin bir eylem ya da duruma istem dışı olarak sebebiyet verdiğini veya ihmal anlamını taşıdığını ifade etmektedir.

unut-: unutmak.

ʿaraba baġışladı yūsuf anı / bu bilezük benden yād-gār olsun ėmdi

emānet yā ʿarab ***unut****maġıl (B46v13)*

-Ur- Ekli Oldurganlık

Eserde *-Ur-* eki işlek olarak kullanılan oldurganlık eklerindendir. KY'de *-Ur-* ekli *aşur-, artur-, keçür-, ketür-, ḳidür-, kiyür-, ḳoyur-, kötür-, şaşur-, tėgür-, üçür-, yaşur-, yatur-, yetür-, yitür-* eylemlerine ulaşılmıştır.

-Ur- Ekli Fiillerde Anlam

-Ur- ekinin KY'de *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* ve *bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma* anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

Ur- biçim biriminin, eylemlere öznenin işi kendi başına yaptığı ve bu işi gerçekleştirecek güce sahip olduğunu ifade eden bir anlamı kazandırmasıdır.

aşur-: çıkarmak.

*anlar yūsufı bir ḳaşa **aşur**dılar / ḳaşnı aşurġaç itüp yere düşürdiler (B7r14)*

ketür-: 1. getirmek.

*duġar oġlın ḫıḍmetine taʿaccül ünder / ḳuluŋ **ketür** biz körelim dėyür ėmdi (B29v11)*

2. eriştirmek

*muḥtāc olub keldük sizüŋ ḳapuŋıza / az bizāʿat **ketür**dük tapuŋıza (B59r9)*

kidür-: gidermek, yok etmek, ortadan kaldırmak.

***kidür**di anlardan yūsuf yasın / maḳṣūdı ol ėrdi anıŋ ėmdi (K57r13)*

kiyür-: giydirmek.

*ol köŋlegi uçmaḥdan almışdı / ketürüben yūsufa **kiyür**ür ėmdi (B72r8)*

tėgür-: ulaştırmak.

*ben satulur ḳul olsam dėdüŋ midi / benüm bahām kim **tėgür**ür dėdüŋ ėmdi (B32v3)*

Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

-Ur- oldurganlık biçim biriminin bir fiile ulandığında cümlenin bağlamına bakıldığı zaman öznenin eylemde belirtilen işin yapılmasına sebep olduğu, yol açtığı anlamını yüklemesidir. Cümlede "neden olma ve yol açma" ifadeleri açık biçimde yer almaz.

keçür-: 1. yer vermek, oturtmak.

serçe şandı anı ol ibni yemen / bilümedi anı hīç ne ḳılasın

*yūsuf aydı omzına **keçür**-sen / ḫafiyye birle tebessüm ḳılur ėmdi (B61v2)*

2. affetmek.

yūsuf aydur ḳalduruŋ başıŋızı / baġışladım ben bāṭıl işiŋizi

*hīç ḳayġurmaŋ muʿāf ḳılam sizi / suçuŋızı **keçür**dim dėyür ėmdi (B72r1)*

şaşur-: bozmak.

*ḳādir mevlīm taḳdīrin kim **şaşur**a / ne çāre anıŋ ḥükmi olur ėmdi (B15r16)*

yatur-: yatırmak.

*atam beni ėgini üzre köterür idi / uykum kelse yastuḳ üzre **yatur**ur idi (B18r13)*

-z- Ekli Oldurganlık

-z- biçim birimi eserde sık kullanılmayan bir oldurganlık eki olup sadece *aḳız-* ve *dütüz-* fiillerinde tespit edilmiştir.

-z- Ekli Fiillerde Anlam

KY'de oldurganlık eklerinden *-z-* eki, ulandığı eyleme *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* anlamını kazandırmıştır.

İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

-z- biçim biriminin cümleye, öznenin işi kendisi yapması ve işe gücü yetmesi işlevini yüklemesidir. Öznenin işi rahatça yaptığı cümlenin bağlamından çıkartılır.

aḳız-: akıtmak, dökmek.

*yūsuf aydur ağlamağıl yėgil aşuŋ / dėyüp **aḳız**mağıl közdin yaşuŋ (K62v10)*

Ettirgen Çatı ve İşlevleri

Ettirgen çatı, dil bilimciler tarafından, geçişsiz fiilleri geçişli hale dönüştürmek ve bir işi başkasına yaptırmak amacıyla kullanılan bir yapı olarak tanımlanır.

Korkmaz (2009, s. 555), ettirgen çatıyı, yapma ve etme anlamı taşıyan geçişli fiiller ile olma anlamını içeren geçişsiz fiilleri, yapma, yaptırma ve ettirme anlamlarını barındıran geçişli fiillere dönüştüren bir çatı türü olarak tanımlar. Ayrıca, ettirgen çatıda cümlenin öznesinin genellikle işi yapan değil, işi yaptıran kişi olduğu üzerinde durur. Korkmaz, ettirgenlik eklerini *-DIr-/-DUr, -(I)t-, -(I)r-/-(U)r-, -Ar-, -DAr-, -(I)z-/-(U)z-* biçiminde sıralar. Bu eklerin iki temel işlevi olduğundan bahseder. İlki, geçişsiz fiilleri geçişli bir hale dönüştürmek; ikincisi ise geçişli fiillerin ifade ettiği eylemi özne haricindeki ikinci ya da üçüncü bir kişiye yaptırmaktır.

Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't Türk adlı eserinde ettirgen yapıdan bahsederken fiili geçişli hale getirmek için *-r* harfinin *-t* ile birlikte kullanıldığını belirtir. Örnek olarak, *bardı* (gitti) fiilinin *barturdı* (götürdü) ve *keldi* (geldi) fiilinin *keltürdi* (getirdi) olmasını gösterir (Ercilasun&Akkoyunlu, 2014, s. 7-8).

Gencan (1975, s. 303-304), konuyu *geçiş kertelerinin artırılması* başlığı altında ele alır. Bu bağlamda, *-t-, -Ir-, -tIr- ve -DIr-* eklerini birer geçiş eki olarak değerlendirir. Söz konusu eklerin, geçişsiz fiilleri geçişli hale getirdiğini, geçişli fiillerin ise geçişlilik derecelerini yükselttiğini belirtir.

Üstünova (2012, s. 9), ettirgenliğin nesneyle doğrudan ilişkili olmadığını, bunun yerine özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi yönlendiren bir eylem niteliği olduğunu belirtir. Benzer şekilde, Akerson (2007, s. 258) da ettirgen fiillerin her zaman cümleye yeni bir öge ekleme işlevi taşımadığını, kimi durumlarda nesne ile özne arasında bir değiş tokuş süreci işlevi gördüğünü ifade eder. Bu bağlamda, "Ayşe bu olayı düşünüyor." ile "Bu olay Ayşe'yi düşündürüyor." örneğini verir.

Kara ise ettirgen çatının işlevlerini şu şekilde açıklar:

1. *Ettirgenliğin temel işlevi, eyleyen kişi sayısını artırarak en az üçe çıkarmak,*

2. Birine ya da birilerine bir şeyi gönüllü olarak yaptırmak veya onların bir şey yapmasına yardımcı olmak,

3. Birine ya da birilerine bir şeyi zorla yaptırmak,

4. Cümlenin anlamını ve eyleyenlerin rolünü güçlendirmek ve pekiştirmek,

5. Çoğunlukla olumsuz durumlar bağlamında bir eylemin irade dışında ya da istemsiz bir şekilde gerçekleştirilmesine neden olma işlevi taşımak, (Korkmaz, 2003, s. 126).

6. Eylemin gerçekleşebilmesi için hoş görme, göz yumma (Deny, 1941, s. 351), izin verme, daha sık olarak da izin vermeme gibi anlamları ifade eden fiil gövdeleri oluşturmak,

7. Eklediği fiilin anlamına zıt bir anlam yükleyerek, fiilin ifade ettiği durumun tersini ortaya çıkarmaktır (2016, s. 1206-1213).

Ettirgen çatıda genel olarak cümleye yeni bir öge eklendiği görülür. Bu eklenen öge özne olur.

Öğrenciler ders çalıştı.

Ö. Y.

Öğretmen öğrencilere ders çalış-tır-dı.

Ö. Y.

Ettirgenlik kategorisinin yeniden ele alınması gerektiğini ifade eden Kerimoğlu (2009, s. 1742-1743), *morfolojik, leksikolojik ve sentaktik ettirgenlik olmak üzere* üç farklı türden ettirgenlik bulunduğunu belirtir.

Ettirgenliğin eklerle oluşturulamadığı fiiller, O. N. Tuna tarafından incelenerek "ettirgen şekillerle aynı kökten gelmeyen veya doğrudan ilişkisi anlaşılamayan fiiller" başlığı altında şu örnekleri verir: "*uy-/uyar-*, *gel-/getir-*, *gir-/sok-*, *git*-(1)/*gönder-*, *gör*-(1)/*göster-*, *götür-*/(ile birlikte) *gönder-*, *görün-*, *gözük-*/(kendini) *göster-*, *kal-*/*bırak-*, *koy-*, *alı koy-*" (1986, s. 413).

Görüldüğü üzere, ettirgen ve oldurgan çatı arasındaki farklar ele alındığında henüz ortak bir görüş birliğine varılamamıştır. Ayrıca ettirgenlik ve oldurganlık eklerinin fiillere kazandırdığı anlamlar da birbirinden farklıdır. Bu nedenle, bu iki kategori bu çalışmada ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Kıssa-yı Yûsuf'ta Ettirgen Çatı

Çalışmada incelenen eserde, ettirgenlik; *-DUr-, -t- ve -Ur-* biçim birimlerinin fiillere eklenmesiyle oluşmuştur.

-DUr- Ekli Ettirgenlik

Eserde *-DUr-* ettirgenlik eki sıklıkla kullanılan bir ek olmakla birlikte *aldur-, antlaşdur-/anṭlaşdur-, aruttur-, döşen- ḳapdur-, köydür-, ḳuşandur-, öldür-, sevündür-, yazlandur-, yedür-, yükletdür-* eylemlerine ulaşılmıştır.

-DUr- Ekli Fiillerde Anlam

KY'de *-DUr-* eki, ulandığı eylemlere *bir şeyi yaptırma* ve *bir olaya istemeden neden olma, ihmal* anlamlarını yüklemektedir.

Bir Şeyi Yaptırma

-DUr- biçim biriminin temel işlevi, öznenin eylemde belirtilen işi başka birine yaptırdığını ifade etmesidir. Bu durumda özne, eylemi doğrudan kendisi gerçekleştirmez; bir aracıya başvurarak eylemin gerçekleştirilmesini sağlar.

aldur-: yakalatmak.

her biri yūsuf dėyü zārı ḳıldı / yūsufı biz ***aldur****duḳ dėrler ėmdi (B12r13)*

antlaşdur-/anṭlaşdur-: anlaştırmak.

ḫabbāz ile sāḳīni ***antlaşdu****rdı / reyyāna aġu vėrüŋ dėyür ėmdi (B43v15)*

andan yaʿḳūb ol tedbiri revā kördi / oġlanların cümlesin ***anṭlaşdur****dı (B60r11)*

döşendür-: döşettirmek, hazırlatmak.

baġ buġawın şişdürdi el köndürdi / ḥarīr zībā döşekler ***döşendür****di (B43v6)*

işüddür-: işittirmek.

ḳādir ṣamed züleyhāya meded vėrdi / anıŋ ünin yūsufa ***işüddür****dl (B54r12)*

yükletdür-: birine yükletme işini yaptırmak, yüklettirmek.

taḳı biŋ ḳatır māl ***yükletdür****em / miŋ deve yük ḥarīr zībā ola ėmdi (B28r7)*

Bir Olaya İstemeden Neden Olma, İhmal

-DUr- ettirgenlik ekinin eylemlere istemeden neden olma ya da ihmal etme gibi anlamlar yüklemesidir. Bu ekin kullanıldığı cümlelerde, bağlama dayalı olarak genellikle olumsuz bir anlam çıkarımı yapılabilir.

ḳapdur-: yakalatmak, kaptırmak.

anlar aydur yūsufi biz saḳlayawuz / ḳardaşumız ḳaçan ḳurda ***ḳapdur****awuz (B5v14)*

köydür-: yaktırtmak.

maḥrūm maḥzūn ḳoyar-siz isrā'īli / ḥasretile ***köydür****ür-siz ol ẕelīli (B8r8)*

öldür-: öldürtmek.

ḳardaşlaruŋ bāṭıl işe doġrı durdı / yoksa bayıḳ ***öldür****ür bilgil ėmdi (B16r10)*

-ĠUz- Ekli Ettirgenlik

Eserde, nadir kullanılan bir ettirgenlik eki olan *-ĠUz-*, yalnızca "kaldırmak, uyandırmak" anlamına gelen *ṭurġuz-* fiilinde görülmüştür.

-ĠUz- Ekli Ekli Fiillerde Anlam

Çalışmada incelenen eserde *-ĠUz-* eki ulandığı eyleme, *bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma* anlamını katmaktadır.

Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

-ĠUz- biçim birimi, cümlede eylemle ifade edilen işin ya da durumun gerçekleşmesine neden olma veya gerçekleşmesini sağlama anlamını katmasıdır.

ṭurġuz-: kaldırmak, uyandırmak.

atam beni ėgini üzre köterür idi / uyḳum kelse yastuḳ üzre yaturur idi

ṭurġuz*up türlük ṭaʿām yedürür idi / ol rāḥatdan bu miḥnete düşdim ėmdi (B18r14)*

-t- Ekli Ettirgenlik

Söz konusu eserde -t- ettirgenlik eki nadir kullanılan bir ek olup sadece *yüklet-* fiilinde görülmüştür.

-t- Ekli Fiillerde Anlam

İncelenen eserde, *-t-* ekinin ilgili eyleme *bir şeyi yaptırma* işlevi kazandırdığı görülmektedir.

Bir Şeyi Yaptırma

-t- biçim biriminin öznenin eylemde belirtilen işi bir başkasına yaptırmasını ifade etme işlevidir.

yüklet-: yükletmek.

ben ḳızım ḥaḳiḳāt saŋa verem / biŋ cihāzıŋ deve altun ḥāżır ḳılam

taḳı biŋ ḳatır māl ***yüklet****dürem / miŋ deve yük ḥarīr zībā ola ėmdi (B28r7)*

-Ur- Ekli Ettirgenlik

-Ur- ettirgenlik eki KY'de sadece *üçür-* fiilinde tespit edilmiştir.

-Ur- Ekli Fiillerde Anlam

KY'de *-Ur-* biçim biriminin ulandığı eyleme *yardım etme* anlamını kazandırdığı görülmektedir.

Yardım Etme

-Ur- biçim birimi, cümleye bir bireyin bir eylemi gerçekleştirmesine yardımcı olma anlamını yükler. Ancak, bu yardım ifadesi cümlede açık bir şekilde belirtilmez.

üçür-: içirmek, içirtmek.

aş yedürdi kendüsi suv ***üçür****di / ėginine dürlü dürlü ṭon kiyürdi (B6v8)*

Edilgen Çatı ve İşlevleri

Fiil köklerine *-(X)l-* ve *-(X)n-* eklerinin eklenmesiyle oluşturulan bu yapı, eylemin başkası tarafından gerçekleştirildiğini ifade eden, işi kimin yaptığına dair belirsizlik bırakan ve nesneyi özne konumunda gösteren bir çatıdır. Bu özel çatının eklerinin kökenine ilişkin Türk yazınında fazla bilgi bulunmamaktadır. Konuyla ilgili olarak öne sürülen bazı görüşler şöyledir:

Ramstedt, Çuvaş Türkçesindeki *-l-* ekinin işlevinin sınırlı olduğunu belirterek Türk dillerinde edilgenliğin nispeten yeni bir dil bilgisel kategori olduğu kanısına varır ve bu eki bir yapım eki olarak değerlendirir. Ayrıca Eski Türkçede *-d-* ekinin de edilgenlik anlamı taşıdığını öne sürer ve bunu *to-d-* (doyulmak) örneğiyle destekler (1957, s. 149, 162-165). Serebrennikov ise Yakutçada isimlerden geçişsiz fiil türeten *-n-* ekinin, örneğin *elben-* (çoğal-) ve *sırdan-* (açıl-) örneklerinde gösterilebileceğini ifade eder. Bu bağlamda, *-n-* ekinin de *-l-* ekiyle benzer bir gelişim süreci gösterdiğini iddia eder (1976, s. 32).

Sevortyan, *-l-* eki üzerine yaptığı çalışmasında bu ekin yapım eki olduğunu belirtmiş ve esas işlevinin yoğunluk ve tekrar vurgusunu ifade etmek olduğunu öne sürmüştür (1962, s. 94).

Clauson, Türk dilinin bütün tarihi dönemlerinde yaygın bir şekilde kullanılan *-l-* ekinin, Türkçede edilgenlik işlevi taşıdığını belirtir. Ayrıca, kimi durumlarda *-Xn-* ekinin de edilgenlik anlamı ifade ettiğini vurgular (1972, s. 158; 1962, s. 12).

Şçerbak, Uyg. *barini* (< barili) "gidelim", *ketini* (< ketili) "gidelim" gibi örneklerden yola çıkarak edilgenlik bildiren *-l-* ekinin *-n-*'ye dönüştüğünü savunur. Aynı zamanda *-l-* ekinin de *bol-* fiilinden geldiğini öne sürer (1981, s. 107-108).

Dillerde, geçmiş dönemlerde kullanılan eklerin ve sözcüklerin kullanım sıklığını yitirmesi ya da daha yaygın bir kullanım alanı kazanması oldukça olağan bir durumdur.

Erdal, Eski Türkçede edilgen yapının oluşturulmasında *-(X)l-, -tXl-* ve *-sXk-* eklerinin kullanıldığını belirtir ve bu ekler arasında özellikle *-(X)l-* ekinin en yaygın biçimde tercih edildiğini ifade eder. Ayrıca, bu türden edilgen yapıların geçişsiz nitelik taşıdığına dikkat çeker ve bunu açıklamak için *aç-ıl-* "açılmak" fiilini örnek olarak gösterir (1991, s. 651).

Şimdiye kadar yapılan araştırmalara dayanarak, Türk dili üzerine gerçekleştirilen çalışmaların, çoğunlukla Arap dilinde uygulanan yöntemlerden esinlenerek yürütüldüğü söylenebilir.

Bu kapsamda, edilgen çatı konusu da Arap dilindeki yaklaşımla ele alınmış ve "meçhul çatı" başlığı altında incelenmiştir. Kâşgarlı Mahmud, bir fiilin meçhul yapılmak istendiğinde, fiilin emir kipine *"lâm" (l)* eklenmesi gerektiğini ifade etmiş, ayrıca *"lâm" (l)* yerine *"nun" (n)* harfinin de kullanılabileceğini belirtmiştir. Bununla ilgili olarak *er agırlaldı* (adam ağırlandı) ve *at bagışlandı* (at bağışlandı) gibi örnekler sunmuştur (DLT, 594/487).

Bergamalı Kadri gibi Muharrem Ergin (2004, s. 204-207) de edilgen çatıyı "meçhul çatı" olarak adlandırmayı tercih etmiştir. Pasiflik ve meçhullük başlığı altında, *-l-* ekinin asıl edilgenlik eki olduğunu belirtmiş ancak ünlüyle veya *-l-* biçim birimiyle biten fiillere *-n-* ekinin getirilerek edilgenlik ve meçhullük işlevi kazandırıldığını ifade etmiştir.

Edilgen ve meçhul çatılar, yapısal olarak benzer birimlerle oluşturulup zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılabilse de, bu iki çatı arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Edilgenlik eki, geçişli fiillere eklenerek bu fiilleri geçişsiz hale getirirken, meçhul çatı eki doğrudan geçişsiz fiillere eklenmektedir.

Deny, edilgen fiil kullanımını şu şekilde açıklamaktadır:

1. Öznenin, bir başka zihinsel kavram veya dışsal bir etken tarafından gerçekleştirilen bir eyleme maruz kaldığını ifade eder. Örneğin: *su dolduruldu.*

2. Eylemin yalnızca pasif bir özne olma durumundan ziyade, genellikle o eylemi gerçekleştirmeye uygun olma anlamını taşır ve bu bağlamda bir yeterlilik niteliği kazandırır. Örneğin: *yenil-* "yenilmeye müsait olmak" anlamını içerir.

3. Cümlenin öznesi belirsizliğe işaret etmeyen bir kişi olduğunda da kullanılabilir (2012, s. 340).

Demircan'a göre, edilgenlik genellikle iki şekilde, ya *-(I)l-, -(I)n-* veya *-ş* ekleri ile eyleyen ve etkileneni dışlayarak ya da *-(I)n-* ekiyle nesnel öğeyi silerek oluşturulur. Türkçede edilgenlik ifade edilirken "gizil" yani eyleme veya olaya katılan ögelerin dışlandığı bir anlatım yolu benimsenir. Bununla birlikte, edilgenliğin kendine özgü ne belirgin bir biçimsel ne de dizimsel ayırt edici özelliği bulunur (2003, s. 99-104).

Karabulut (2010, s. 365-366), edilgen yapıya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Edilgen yapıların sıfat-fiilli yapılardan türediğini öne sürerek, bu yapıların oluşumunu yalın çatıdaki öznenin silinip yerine nesnenin getirilmesiyle açıklar.

Ülken (1981, s. 69), edilgen çatılı fiillerin, etken çatıya göre dil bilgisel ve anlamsal açıdan büyük ölçüde bağımsızlık kazandığını belirtir. Buna göre, edilgen yapıdaki fiillerin kendi anlam ve ihtiyaçlarını karşılaması sonucunda, etken yapıda bulunmayan yeni tümleçlerin cümleye dâhil edildiğini vurgular.

Edilgen ve dönüşlü çatılar, ortak biçim birimler kullanılarak oluşturulduğu için, bu yapılarda ifade edilmek istenen anlam cümlenin bağlamından yola çıkılarak yorumlanabilir.

Kıssa-yı Yûsuf'ta Edilgen Çatı

Türk dilinin farklı tarihî dönemlerine ait eserlerinde olduğu gibi KY'de de edilgen çatı *-l-* ve *-n-* biçim birimleriyle kurulmuştur.

-l- Ekli Edilgenlik

Eserde *-l-* edilgenlik eki *düzül-, işidül-, satıl-, ündel-, yıḳıl-* fiillerinde tespit edilmiştir.

-l- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserde *-l-* edilgenlik ekinin cümleye *etkilenenin ön plana çıkarıldığı, başkası tarafından yapılma* ve *durum bildirme* işlevlerini kattığı görülmüştür.

Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı, Başkası Tarafından Yapılma

-l- edilgenlik ekinin eylemde bildirilen işi öznenin bizzat kendisi yapmadığını, cümlede eylem tabanındaki anlamdan etkilenenin ön plana çıkmasını sağladığı işlevidir.

düzül-: yapılmak.

*yaŋı bitmiş ṭal çıbıḳda barmaḳlaruŋ / lü'lü' mercāndan **düzül**miş tırnaḳlaruŋ*

kāfūrdan artuḳraḳ saġraḳlaruŋ / ellerüŋ ḥarīr zībādan yumşaḳ ėmdi (B38r1)

işidül-: işitilmek, duyulmak.

*isterken aŋsuzdan bir ün keldi / melikniŋ ḳulaġına **işidül**di (B14v7)*

ündel-: seslenilmek, çağırılmak.

*ulu begler **ündel**üp ḥāżır keldi / yavlaḳ ulu beşāretler olur ėmdi (M74/5)*

satıl-: satılmak.

*ne bahāya satdılar kördüŋ mü dėr / on sekiz yarmaḳġa **satıl**duŋ ėmdi (B32v5)*

Durum Bildirme

-l- edilgen çatı ekinin cümleye durum işlevini yüklemesidir. Fiil tabanının karşıladığı eylemden öznenin etkilendiği, eylemi yapan kimsenin cümlede "tarafından" sözcüğünü almadığı görülür.

yıkıl-: yıkılmak, yok olmak.

*yūsuf aydı baŋa köşk hīç kerekmez / uçmaḳ köşki sarāy hīç **yıkılmaz** (B38v13)*

-n- Ekli Edilgenlik

KY'de *-n-* edilgen çatı ekli *çalın-, ėyerlen-, işlen-, satun-* eylemleri tespit edilmiştir.

-n- Ekli Fiillerde Anlam

-n- edilgenlik eki, tespit edilen fiillere *etkilenenin ön plana çıkarıldığı, başkası tarafından yapılma* işlevini yüklemiştir.

Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı, Başkası Tarafından Yapılma

-n- edilgenlik eki, eylem içinde ifade edilen işin özne tarafından doğrudan gerçekleştirilmediğini ve cümlede eylemin taban anlamından etkileneni vurgulamak için kullanılır.

çalın-: çalınmak.

bu ḥāl üzre züleyḫā yūsufı bilmez / zīrā ki yūsuf aŋa yaḳın kelmez

*anıŋ üni ḳulaġına işidülmez / żarb naḳḳār burġu üküş **çalın**ur ėmdi (B53v13)*

ėyerlen-: eyerlenmek.

*buyurdı ḳullarına emr ḳıldı / ol tazı **ėyerlen**di ḥażır keldi (D50v6)*

işlen-: işlenmek.

*ṣabır birle işlegil uşbu işi / ṣabır birle **işlen**e işler başı (B27v4)*

satun-: satılmak.

*kendüleri ḳul oldılar altınçı yıl / hem yūsufa **satun**urlar bayıḳ bilgil*

barçası yūsufa oldılar ḳul / şehir ḫalḳı cümlesi ḳul olur ėmdi (B51v12)

Dönüşlü Çatı ve İşlevleri

Dönüşlü çatı, öznenin gerçekleştirdiği eylem, oluş ya da durumun doğrudan veya dolaylı olarak özneyi tekrar etkilediği bir çatı türüdür. Bu çatı, fiil köklerine veya gövdelerine getirilen *-(X)n-* ve *-(X)l-* biçim birimleri aracılığıyla oluşturulmaktadır. Söz konusu biçim birimleri, aynı zamanda edilgen çatı yapımında da kullanılmakta olup bu iki kategori arasındaki ayrım sadece bağlam analizi ile tespit edilebilir. Dolayısıyla cümle bağlamı dikkate alınarak ve çatı eklerinin işlevleri göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmalıdır.

Ergin (2004, s. 202), dönüşlü çatıyı *-n-* biçim birimi kapsamında ele almakta ve bu ekin Türkçede geçmişten bu yana yaygın olarak kullanılan bir fiilden fiil türetme eki olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, bu ekin işlevinin öznenin kendi kendine gerçekleştirdiği eylemleri ya da durumu ifade eden fiiller oluşturmak olduğunu vurgulamaktadır. Bu duruma açıklık getirmek için de *alı-n, bulu-n, dövü-n, tapı-n* gibi örnekler verir.

Öznenin yaptığı işin etkisinin yine özneye döndüğü eylem olan dönüşlük, *-l (-ıl, -il, -ul,-ül), -n (-ın, -in, -un, -ün)* ve *-ş (-ış, -iş, -uş, -üş)* ekleriyle oluşturuluyor olup bununla birlikte, Türk lehçelerinde bu eklerden farklı olarak *-lAn, -lAş, -lIk* gibi eklerin de dönüşlü yapılar oluşturduğu görülmektedir (Zeynalov, 1975, s. 337).

Dönüşlük, bir cümlede hem anlam hem de gönderge özdeşliğinin bulunması ve işi yapan ile işten etkilenenin aynı kişi olması durumudur (İmer vd., 2013, s. 103).

Kâşgarlı Mahmud, dönüşlük kategorisinden bahsederken bu kategorinin farklı işlevlere sahip olduğunu belirtir (Ercilasun, 2014, s. 278). Ercilasun (1984, s. 24-25) ise dönüşlük oluşturan *-n-* ekinin bu işlevlerinin birbiriyle oldukça yakın olduğunu, bu nedenle Kâşgarlının bu kullanımları birlikte ele aldığını ifade eder. Kâşgarlı, dönüşlüğün birinci kullanımını "kişinin bir işi başkasının yardımı olmadan, kendi başına yapması" şeklinde değerlendirir ve *Ol ewke barındı* 'o, eve gider göründü' ile *Ol aş tatındı* 'o yemek tadar göründü; aslında tatmamaktadır' gibi örnekler sunar. İkinci kullanım olarak ise "failin bir işi başkasını dâhil etmeksizin kendi başına yapması" durumunu gösterir. Bu durumu *er alımın alındı* 'adam alacağını kendi başına aldı' ve *ol tarıg tarındı* 'o kendi başına, kendisi için ekin ekti' örnekleriyle açıklar. Ayrıca, bu kullanımda "öz" kelimesinin görüldüğünü belirtir (Ercilasun, 2014, s. 278).

Dönüşlü fiillerin hareketi "kendi kendine yapma", "kendisine yapma veya olma" fonksiyonlarının olduğuna pek çok araştırmacı katılır. Dönüşlü fiillerin -n ekiyle olma ifade eden geçişsiz fiillerden ve yapma ifade eden geçişli fiillerden oluşur (Lübimov, 1963, s. 152; König, 1983, s. 117; Banguoğlu, 2007, s. 414-415; Eraslan, 2012, s. 314-315).

Kornfilt (2001, s. 197), Türkçede dönüşlülüğün iki türlü olduğunu, birinin bağlı biçim birim olan eylemcil bir ekle diğerinin ise bağımsız bir biçim olan *kendi* sözcüğüyle kurulduğunu ifade eder.

Dönüşlü çatı ekleri genellikle geçişli tabanlara eklenir, geçişsiz tabanlara ise nadiren uygulanır. Geçişsiz tabanlara eklenmiş az sayıdaki örnekte, bu eklerin "dönüşlülük" işlevinden ziyade "pekiştirme" veya "kuvvetlendirme" görevi üstlendiği dikkati çeker (*bak-ın-* gibi). Öte yandan, geçişli fiillere eklendiğinde bazı durumlarda geçişlilik korunur ve bu tür örneklerde de benzer bir pekiştirme işlevi izlenebilir (*Ben elbisemi giydim. - Ben elbisemi giyindim.*) Her iki durumda da özne ve nesne değişmeden kalmıştır (Gülsevin, 1998, s. 126).

Demircan (1993, s. 142), yukarıda bahsi geçen düşüncelerden farklı olarak dönüşlülüğün bir nevi edilgen yapı olduğunu, bu sebepten nesnenin dışlanıp öznenin işlev değiştirdiğini iddia etmektedir.

Üstünova'ya göre, sadece eylemin etkileyici birincil özneye yöneldiği eylemler dönüşlü olup eylemde kişinin kendisine yönelen bir durum anlatılsa da bu eylemin etkilediği kişinin kendisi /

birincil özne değilse eylemin dönüşlü olmaması gerektiğini, yani etkilenenin nesne değil özne olması gerektiğini dile getirir (2016, s. 52).

Görüldüğü gibi dönüşlü çatı, Türkçede fiilin öznesi ile nesnesinin örtüşmesini sağlayarak eylemi yapan kişinin aynı zamanda eylem üzerinde etkili olduğunu ifade eder. Bu çatının kullanımı, dildeki anlam çeşitliliğini arttırır ve özne eyleminin kendi üzerine uygulandığını belirtir. Örneğin, "yıkanmak" veya "giyinmek" gibi dönüşlü fiiller, öznenin eylemini gerçekleştirdiğini ancak eylemin sonucunun yine özneye yönelik olduğunu gösterir. Sonuç olarak dönüşlü fiil çatısı, Türkçedeki fiilin çeşitliliğini zenginleştirir ve dilin anlam katmanlarının daha fazla anlaşılmasına olanak sağlar.

Kıssa-yı Yûsuf'ta Dönüşlü Çatı

Kıssa-yı Yûsuf'ta dönüşlü çatı *-(X)l-* ve *-(X)n-* biçim birimleri kullanılarak oluşturulmuştur.

-(X)l- Ekli Dönüşlülük

Çalışmanın temelini oluşturan eserde, *-(X)l-* dönüşlülük eki yaygın bir kullanım göstermemiş, yalnızca *oŋal-* ve *yayıl-* fiillerinde tespit edilmiştir.

-(X)l- Ekli Fiillerde Anlam

Eserde *-(X)l-* dönüşlülük ekinin eklendiği eylemlere *kendini etkilemek, kendi üzerinde etki* yapma işlevini yüklemiştir.

Kendini Etkileme, Kendi Üzerinde Etki Yapma

KY'de *-(X)l-* biçim birimi eklendiği eyleme "kendini etkilemek, kendi üzerinde etki etme" işlevini kazandırır. Bu tür kullanımlarda, eylemin doğrudan etkilediği öznenin kendisidir. Cümlenin bağlamına bakıldığında, açıkça belirtilmese bile "kendi" zamirinin örtük bir varlığından söz etmek mümkündür.

oŋal-: iyileşmek, sağlamlaşmak.

ṣamed körer körgenin hīç yaŋılmaz / ṣamed buşup yazduġın ḳul aŋlamaz

*ṣamed otı toḳunsa hīç **oŋal**maz / aŋa ḳatı oḳ dėrler bilgil ėmdi (B39v16)*

yayıl-: dağılmak, yayılmak.

*ḳullarına buyurdı dėrüldiler / ol ḳuyu tegresine **yayıl**dılar*

cümlesi istemege ḳaṣd kıldılar / melik özi iŋez iŋez ėmdi (B14v5)

-(X)n- Ekli Dönüşlülük

Tarihî Türk dillerinde *-(X)l-*, daha işlek bir dönüşlülük ekiyken KY'de *-(X)*n- biçim birimi, *-(X)l-*'den daha sık kullanılan bir dönüşlülük ekidir. İncelenen eserde *açıġlan-, 'ārlan-, atan-, aṭlan-, bezen-, dėpren-/tepren-, düzen-, eglen-, ḳalın-, ḳatlan-, kertün-, ḳon-, körün-, örtün-, ötün-, saḳlan-, sewün-, sėzen-/sezin-/sezün-, sıġın-, tapın-, tilen-, ṭonan-, uftan-, uman-, urun-, uşan-* fiilleri tespit edilmiştir.

-(X)n- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserde *-(X)n-* dönüşlülük eki ulandığı eylemlere *kendini etkilemek, kendi üzerinde etki yapma; kendi için, kendi yararına eylem yapma, dolaylı etkilenme*; *ses çıkarma* ve *pekiştirme* işlevlerini yüklemiştir.

Kendini Etkileme, Kendi Üzerinde Etki Yapma

Eserde *-(X)n-* biçim birimi eklendiği eyleme "kendini etkilemek, kendi üzerinde etki etmek" işlevi yükler. Özne eylemden doğrudan etkilenir. Cümle içinde görülmese de arka planda bir kendi zamirinin varlığından bahsedilebilir.

bezen-: bezenmek, süslenmek.

*ṣūret **bezen**sünler saḳf arasına / eyle ḳılsun dört dīvār arasına (MK33r13)*

dėpren-/tepren-: hareket etmek, kımıldamak.

yūsuf ile put-ḫāneye melik kirdi / ḳaçan kim yūsufı ol ṣanem kördi

__dėpren__di yūsufa selām vėrdi / ḥaḳīḳat peyġambersen dėyür ėmdi (B22v14)

yūsuf buşup öfke birle taḫtdan aġdı / heybet birle sarāya naẓar ḳıldı

*sarāy üçi **teprendi** heybet düşdi / muḥkem yavlaḳ öfke birle buşar ėmdi (B67v12)*

ḳatlan-: katlanmak.

*uş bu işe hīç tedbīr ḳılumas-mız / uşbu işe sen **ḳatlan**ġıl dėrler ėmdi (B18v10)*

sėzen-/sezin-/sezün-: sezmek, anlamak, farkına varmak.

*oloḳ sāʿat otaġına yene keldi / aŋsız degül **sėzen**di zīrek idi (B15r3)*

__sezin__di anlara aḥvāl sordı / sorar izler hem tehdīd ḳılur ėmdi (B41r2)

__sėzün__di ḳatarlaşu yügürü keldi / yūsufu ḳuyu içre bulamazlar ėmdi (B15v8)

ṭonan-: giyinmek.

*mülevven ṭon **ṭonan**dı ḥarīr zībā / münaḳḳaş tāc urundı oldı ḫūbān (B36r3)*

Kendi İçin, Kendi Yararına Eylem Yapma, Dolaylı Etkilenme

-(X)n- biçim birimi eklendiği eyleme öznenin kendisi için, kendi yararına eylem yapması işlevini yükler. Özne eylemden dolaylı yoldan etkilenir. Söz konusu ek "kendi için" anlamını karşılar.

ʿārlan-(Ar.+T.): utanmak.

aydurlar biz seni alay idük / eliŋ alup tevbe ḳılay idük

*satumıza cümle pişmān olay idük / velākin **ʿārlan**ur-mız dėrler ėmdi (B18v8)*

düzen-: süslenmek.

*yūsuf aydur ḫalvet sarāy bezenüpdür / ḥūr kibi züleyḫā **düzen**üpdür*

recīm şeytān durmaġa uzanupdur / keydlerden saḳla beni dėyür ėmdi (B36v5)

körün-: görünmek.

*ümīddür kim mevlīden meded ėrdi / saŋa ʿizzet rifʿat **körün**ür ėmdi (B4r11)*

tilen-: istemek.

allāhum raḥmānıma sıġınmayun mu / raḥmetindin maġfiretler umanmayun mu

*raḥmānımdın murād yārı **tilen**meyün mü / murād ḥāṣıl ḳılmaḳ aŋa geŋes ėmdi (B2v12)*

uman-: ummak.

*tevfīḳ senden **uman**ur men bir żaʿīf ḳul / delīl seni dutanlara başarur yol (B2v13)*

Ses Çıkarma

-(X)n- dönüşlülük ekinin eyleme, öznenin kendi kendine söylemesi, ses çıkarması işlevini yüklemesidir. Özne eylemi kendisi yapar ve kendisi etkilenir. *-(X)n-* eki "kendi kendine" anlamını karşılar.

ötün-: niyaz etmek, şefaat istemek.

bunı işitüp anlar yavlaḳ ***ötün****diler / yūsufuŋ heybetinden eymendiler (B66r9)*

Pekiştirme

-(X)n- dönüşlülük eki, eklendiği fiile pekiştirme özelliği kazandırır. Bu özellik, cümle içerisinde genellikle devamlılık anlamında kendini gösterir.

atan-: adlandırmak, atanmak.

ibn-i yemen aydur buyruḳ eyle oldı / on iki oġıl baŋa rūzī ḳıldı

her birine birer dürlü at ***atan****dı / seniŋ ḳayġuŋ üzre neseb ḳıldum ėmdi (B64v12)*

ḳalın-: kalmak.

andan ṣoŋra züleyḫā vefāt oldı / yūsuf nebī ḥasretile maġbūn oldı

ol daḫı andan ayraḳ ***ḳalın****madı / oġlanları baş uruban yörürler ėmdi (B77r11)*

sıġın-: sığınmak.

mevlīm saŋa ***sıġın****ur men bir żaʿīf / tevfīḳ senden umanur men ber-taḥḳīḳ (B2v13)*

uşan-: ufalanmak, parçalanmak.

anı kördi yūsuf nebī duʿā ḳıldı / ṣanem sındı ***uşan****dı on pāre oldı*

ḫālıḳdan ṣaneme emr keldi / yūsuf mürsel nebīdür tėp sözler ėmdi (B33v2)

İşteş Çatı ve İşlevleri

İşteşlik çatısı, *-(I)ş-/-(U)ş-* fiilden fiil yapım ekinin fiillere eklenmesiyle elde edilir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ekin fonksiyonları yardımlaşma, ortaklaşalık, karşılıklı olarak yapma ve oluş bildirmesi başlıkları altında incelenir.

Emre, *-(i)ş-* çatısıyla kurulan fiilleri "karşılıklı, birlikte ve beraberce yapılan ve birleşme ve bitişme" olmak üzere üç başlıkta toplar (1931, s. 436-437).

Gabain, ekin fonksiyonlarının "karşılıklılık" ve "tekerrür" bildirdiğinden bahsederek alarak eski Türkçe için *tapış-* "buluşmak, bulmak", *sınaş-* "boy ölçüşmek", *amraş-* "sevişmek" örneklerini verir (2007, s. 60).

Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation* adlı eserinde işteşlik ekini "yardım ve yarış etme fiilleri" başlığı altında verir. Erdal, eserinde yer alan bu kelimelerdeki "yarış"ın anlamı için "*the contend*" ya da "*to vie*" fiillerini kullanır ki her ikisinde de "rekabet" anlamı da vardır. (1991, s. 552-583).

İşteş fiilli cümlelerde özne kendi yerinde kalır, bazı dillerde nesnesi de çatılı fiilli cümlelerde kalır. Örn. Tuvacada: Men bile Bolat-ool sigen kesçip tur bis (= Ben ile Bolatool ot tırpanlıyoruz): kez -iş- → kezişip → kesçip (=kesip). Birkaç kişilik özneden bir katılımcısı daha alt bir söz dizimsel yere geçebilir: Men Bolat-oolga sigen kesçip tur men (=Ben Bolat-oo'la birlikte kendisi için ot tırpanlıyorum). İşteşlik eki assistiv (yardımcı) görevini ifade eder (Gurinina, 1997, s. 199).

Kornfilt, “birbiri” zamirini değişken dönüşlü zamir olarak tanımlarken bu zamirin özellikle işteşlik açısından önemine vurgu yapar. İşteşliğin, öznelerin birlikte hareketini gerektirdiği durumlarda, bu zamirin "birbirimiz, birbiriniz, birbirleri" gibi biçimlerde kullanılması gerektiğini ifade eder. Ayrıca, “birbiri” zamirinin aldığı iyelik ve durum ekleri, kelime grupları, cümledeki konumu, işlevleri ve durumu açısından çok yönlü bir şekilde incelenmesi gerektiğini belirtir (1997, s. 158-177, 305).

Göksel ve Kerslake, işteş yapıların en az iki kişinin birlikte gerçekleştirdiği aynı eylemi tanımlayan geçişsiz yapılar olduğunu ve bu yapıların *-(i)ş-* işteşlik ekiyle oluşturulduğunu ifade ederler. Ayrıca, işteş yapılarda bir eylemin iki ya da daha fazla özne tarafından dile getirilmesinin birden fazla yöntemi bulunduğunu vurgularlar (2005, s. 138-139).

Hacıeminoğlu (2008, s. 143-144), Karahanlı Türkçesi döneminde *-ş-* ekinin iki failin birbirine karşı hareket etmesi, yardımlaşma ve yardımlaşma halinde olması, birden fazla failin aynı hareketi aynı anda birlikte yapması, bir halin oluşması, bir halden başka bir hale geçiş, edilgen (pasif) fiiller oluşturması bazen de failin tek olması işlevlerinden bahseder.

Toprak (2008, s. 683-705) da işteş çatıyla oluşturulan fiilleri, yarışma ve yardımlaşma anlamını taşıyanlar, beraberlik, karşılıklılık ve birlikte eylem gerçekleştirme işleviyle kullanılanlar, pekiştirme amacıyla kullanılanlar, oluş ifade eden ve bir durumdan başka bir duruma geçiş bildirenler, sürecin devamlılığını ifade edenler ve öznesi tek olan fiiller olmak üzere işlevlerine göre altı temel başlık altında sınıflandırmıştır.

Korkmaz (2009, s. 132-133), *-(I)ş-/-(U)ş-* ekinin asıl görevinin işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermek olduğunu belirterek ortaklaşmanın türüne göre ekin üstlendiği diğer işlevleri şöyle sıralar:

1. İki öznenin birbirine yönelik olarak gerçekleştirdiği eylemleri ifade eden fiiller türetir.

2. Fiilin ifade ettiği eylemin birden fazla kişi tarafından birlikte yapıldığını belirten fiiller oluşturur.

3. Nadiren hem karşılıklı hem de ortaklaşa yapılan eylemleri anlatan fiiller türetebilir.

4. Kendiliğinden gerçekleşen durumları ifade eden fiiller de türetebilir. Bu durumda ek, işlev değişimi göstererek “oluş” anlamı taşıyan bir türetme eki haline gelir.

5. *acış-, giriş-, kalkış-, oynaş-, titreş-* gibi fiillerde ise yineleme ve pekiştirme anlamı barındırır.

Kaşgarlı Mahmud, *-ş-* ekinin yukarıdaki fonksiyonlarının yanı sıra fiile “yardımlaşma” ve “yarışma” anlamları kazandırdığını belirtir. Ayrıca, bu iki anlamı birbirinden ayırt etmek için *-ş-* ekiyle oluşturulan fiillerde yardımlaşma için “maŋa”, yarışma için ise “meniŋ birle” ifadelerinin kullanıldığını ifade eder (DLT II-113). Ercilasun ise Kutadgu Bilig'de, *-ş-* ekinin fonksiyonları açısından Divanü Lugati’t-Türk’te yer alan “birle” ve “bile” kelimelerinin kullanımına rastlansa da bunun belirgin bir ayırt edicilik taşımadığını vurgular (1984, s.32-33).

Özmen (2014, s. 718-719), işteşlik üzerine yaptığı çalışmasında işteşliğin *-ş-* fiilden fiil yapma eki ve birbiri zamiri ile oluşturulduğu, hem fiil köklerine hem de isimlerden türeyen fiil gövdelerine eklenebildiği, türetilen fiillerin genellikle geçişsiz olduğu, ortaklaşa yapma anlamı taşıdığı, dönüşlü ve tek özneli *-ş-* fiilleri, kendi kendine içten olma özelliği taşıdığı, *la-ş-/-le-ş-* ekleriyle türetilen fiiller, *-la-n-/-le-n-* ekleriyle türetilen fiillerle anlamdaş olabildiği gibi sonuçlara bulgulara ulaşmıştır.

Söz konusu çatı, Türkçede genellikle bir eylemin birden fazla kişi arasında karşılıklı olarak gerçekleştirildiği ya da birden fazla kişi tarafından birlikte gerçekleştirildiğini ifade eden bir yapı oluşturur. İşteş çatılı fiillerde aynı anda birden fazla kişinin etkileşimi veya birlikte hareket etmesi

görülür. Böylece dilin sosyal yönleri yansıtılarak insanların aralarındaki ilişkileri ve iletişimlerin dilde daha belirgin hale getirilmesiyle birlikte dilin esnekliği ve dilin anlam zenginliğinin de gösterilmesi sağlanır.

Kıssa-yı Yûsuf'ta İşteş Çatı

Türkçede fiil köklerine gelen en yaygın eklerden biri olan *-ş-* ekinin, anlam ve işlev açısından herhangi bir değişime uğramadan günümüze kadar ulaştığı görülmektedir. Tarihî Türk dillerinde olduğu gibi, çalışmanın esasını oluşturan eserde de işteş çatının *-ş-* biçim birimiyle oluşturulduğu gözlemlenmektedir.

-ş- Ekli İşteşlik

Çalışma için incelenen eserde *-ş-* işteş çatı ekini alan *ʿacebleş-, aġlaş-, aġuş-, alḳışlaş-, andlaş-, ayduş-, ayrıluş-, biliş-, coġılaş-, çoġuş-, daŋlaş-, daʿvālaş-, dėdiş-, dėriş-, dėrneş-, ėrüş-, eseŋleş-, ḫaberleş-, ıŋraş-, iŋleş-, ḳaḏġuruş-, ḳavlaş-, ḳoçuş-, köriş-, külüş-, sataş-, sewünüş-, soraş-, söyleş-, sözleş-, titreş-, toḳuş-, tutaş-, yalaş-, yalvaruş-, yapış-, yıġlaş-, yügrüş-* eylemleri tespit edilmiştir.

-ş- Ekli Fiillerde Anlam

KY'de *-ş-* biçim birimi eylemlere *bir işin, bir eylemin birden fazla kişi, varlık tarafından beraber, karşılıklı ve birlikte yapılması*; *pekiştirme* ve *dönüşlülük bildirme* işlevlerini yüklemiştir.

Bir İşin, Bir Eylemin Birden Fazla Kişi, Varlık Tarafından Birlikte veya Karşılıklı Yapılması

İşteş çatı eki olan *-ş-*'nin eylemlere en fazla yüklediği anlamdır. Eylemin bir topluluk tarafından, aynı anda yapılması söz konusudur. Bazı cümlelerde eylemin ortaklaşa mı karşılıklı mı yapıldığı net bir şekilde görülmez, bu tür durumlarda eylemin anlamını doğru belirlemek için cümlenin bağlamı dikkate alınmalıdır.

ʿacebleş- (Ar.+T.): (birlikte) şaşırmak.

*mışır ehli cümlesi ʿ**acebleş**di / bu aḥvāle ʿacāyiben ḳalurlar ėmdi (B71v16)*

dėdüş-: hep birlikte söylemek.

oġlanları yaʿḳūba körüştiler / bu külmegiŋ aṣlını ṣoraşdılar

*yā baba nete küldüŋ **dėdüş**diler / gene niçün bī-ḫod olup düştüŋ ėmdi (B72v16)*

köriş-/körüş-: görüşmek, danışmak.

andan anlar başların ḳaldurdılar / her birisi yūsufla yıġlaşdılar

*başların anda ḳaldurub **köriş**diler / bir birin yūsuf birle yalaşdılar (D69r1)*

*oġlanları yaʿḳūba **körüş**tiler / bu külmegiŋ aṣlını ṣoraşdılar (B59v15)*

sevünüş-: beraberce sevinmek.

*mışır ehli bunı işidüp **sevünüş**diler / cümleleri varmağa dėrneşdiler (M34/9)*

yalvaruş-: birlikte yalvarmak.

*melik memlük cümlesi **yalvaruş**tı / ḳamulardan melik artuḳ yalvarur ėmdi (B21r10)*

Pekiştirme

İşteş çatının pekiştirme işlevinde eylemin sürekliliği, devam etmesi anlamları söz konusudur.

daŋlaş-/taŋlaş-: şaşırmak, taaccüb etmek.

*yaʿḳūbdan anı işidüp **daŋlaş**dılar / yaʿḳūba ʿayblaşu sözleşdiler (B72v15)*

*cümle yūsuf ḳatına dėrneşdiler / ḫālıḳ ṣunʿın yūsuf körkün **taŋlaş**dılar (MK19r17)*

ėrüş-: ulaşmak, erişmek, yetişmek.

pes ol zāhid maḳāmından öre durdı / yūsufuŋ cemālni közin kördi

*telim yılġı murādına ol **ėrüş**di / körüşüben şükr ü ṣenā ḳılur ėmdi (B11r12)*

ḳaḍġuruş-: birlikte kaygılanmak.

*ḳaravaşlar cümlesi **ḳaḍġuruş**tı / anı köre ḳanẓafer hem çıḳar ėmdi (B28v11)*

sataş-: karşılaşmak, rastlamak.

*yolda bir ėr kervāna **sataş**dılar / aṣlı nesli birbirine soraşdılar (B56r14)*

yapış-: yapışmak, tutunmak.

*cebrāʾīl aydur ėmdi öre durġıl / urġana **yapış**ġıl taşra çıḳġıl (B15r13)*

Dönüşlülük Bildirme

İşteş çatı eki olan *-ş-*'nin eylemlere dönüşlülük anlamını, yani öznenin etkilenmesi durumunun yüklenmesidir. Cümledeki bağlamdan yola çıkılarak bu anlama karar verilir.

tutaş-: ateşle yanmak, ateşte yanmak.

*ḳamçı oda **tutaş**mış yanar idi / çü yandı yūsuf elin köydürür ėmdi (B55r3)*

Sonuç

Kıssa-yı Yûsuf, hem Türk edebiyatında hem de Doğu edebiyatında geniş bir tanınmışlığa sahip, üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış önemli eserlerden biridir. Kutsal metinlerde yer alması nedeniyle halkın da ilgisini çeken bir konuya sahiptir.

Çalışmanın temelini, Ali'nin Türk edebiyatında dörtlüklerle yazılmış ilk Yûsuf ve Züleyha hikâyesi oluşturmaktadır. Eser incelenerek çatı ekleri almış fiiller belirlenmiş, birleşik fiiller ise çalışmaya dâhil edilmemiştir. Fiiller, çatı özelliklerine göre oldurgan, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş olmak üzere beş ayrı grupta değerlendirilmiştir.

Kıssa-yı Yûsuf'ta çatı ekleri almış fiillerin kullanım sıklığına bakıldığında en çok oldurgan (54), ardından işteş (38) ve dönüşlü (30) çatılı fiillerin tercih edildiği belirlenmiştir. Ettirgen çatılı fiillerin ise 16 kez kullanıldığı görülmektedir. Buna karşılık, en az kullanılan çatı türü olarak edilgen çatılı fiiller (8) dikkat çekmektedir.

Türkçede ettirgen ve oldurgan çatılar benzer işaretleyicilere sahiptir. Ancak oldurgan çatıda yalnızca işi gerçekleştiren kişi bulunurken, ettirgen yapıda hem işi yapan hem de yaptıran kişi mevcuttur. Bu durum, iki çatının ayrı başlıklar altında ele alınması gerektiğini ve fiilin çatısının yalnızca biçimsel özelliklere göre değil, anlam ve işlev açısından da değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir.

Oldurgan çatı oluşurken bu çatının karşıladığı esas anlam, *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* olmalıdır. Diğer anlamların sonradan ortaya çıktığı düşünülebilir. Verilerden yola çıkılarak ettirgen çatı da ise asıl anlamın *bir şey yaptırma* olduğu söylenebilir.

Kıssa-yı Yûsuf'ta nadiren de olsa kullanılan *-ĠUr-/-KUr-* ve *-z-* oldurganlık ekleri ile *-ĠUz-* ettirgenlik eki, günümüz Türkiye Türkçesinde artık kullanılmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde edilgenlik ekleri olan *-l-*'nin, dönüşlülük eki olarak kabul edilen sonradan edilgenlik görevini üstlenen -n- ekine göre daha sık kullanıldığı bilinirken KY'de nerdeyse bu iki ekin kullanımında eşitlik olduğu görülmüştür.

Edilgenlik eki olarak bilinen -l- ekinin Çağatay Türkçesi döneminde de Türkiye Türkçesi döneminde olduğu gibi 96 tane fiilde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Dönüşlülük eki olarak kabul edilen sonradan edilgenlik görevini üstlenen "-n-" ekinin, Çağatay Türkçesi döneminde "-l-" ekine göre 14 tane fiilde, daha az sayıda kullanıldığı tespit edilmiştir. Meçhul çatı ekinin sadece 2 tane fiilde kullanıldığı görülür.

Dönüşlü çatı oluşurken bu çatının karşıladığı esas anlam ise *kendini etkilemek*, *kendi üzerinde etki etmek* olmalıdır. İncelenen eserlerde tespit edilmiş *kendi için, kendi yararına bir eylem yapma*, *eylemden dolaylı etkilenme*; *pekiştirme* ve *ses çıkarma* anlamlarının sonradan ortaya çıktığı düşünülebilir.

Türkiye Türkçesinde en yaygın kullanılan dönüşlülük eki olan *-n-*, KY'de de en sık kullanılan dönüşlülük ekidir. KY'de aynı zamanda işteşlik eki *-ş-* de dönüşlülük fonksiyonunda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, *tutaş-* fiili "ateşle yanmak, ateşte yanmak." anlamıyla dönüşlülük anlamı veren işteş fiil olarak değerlendirilmiştir.

İşteş çatının KY'de üç *bir işin, bir eylemin birden fazla kişi, varlık tarafından beraber, karşılıklı ve birlikte yapılması*; *pekiştirme*; *dönüşlülük bildirme* işlevlerinde kullanıldığı görülürken Türkiye Türkçesinde işlevlerin arttığı bunların dışında *oluş ve bir hâlden başka bir hâle geçiş*, *yarış ve yardımlaşma bildirme*, *gizli ortaklaşma, aşama aşama, amaç ve çaba, başlangıç veya bitiş* gibi işlevlerin de kullanıldığının görülmesi gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Çatı ekleri, eylemlerde hem durum değişikliklerine neden oldukları için çekim eki hem de eyleme yeni bir sözlüksel anlam kazandırdıkları için yapım eki kapsamında ele alınmaktadır. Ancak, bu ekler her iki işlevi de bir arada taşıdıkları için aslında ayrı bir kategori içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yay.

Baasanjav, T. (2006). *Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında çatı*. [Doktora tezi.]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bergamalı Kadri. (2002). *Müyessiretü'l ulûm*. (Haz. Esra Karabacak). Türk Dil Kurumu Yay.

Börekçi, M. (2004). Türkçe öğretimi bakımından çatı kavramı. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I.* 487-499. Türk Dil Kurumu Yay.

Cin, A. (2004). Ali'nin Kıssa-i Yusuf adlı eserinin Türkiye nüshası. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I.* Türk Dil Kurumu Yay.

Cin, A. (2011). *Ali'nin Kıssa-i Yūsuf'u*. Türk Dil Kurumu Yay.

Clauson, S. G. (1962). Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler. (Çev. Uluhan Özalan). *Dil Araştırmaları Dergisi*. 1(1), 185-196.

Clauson, S. G. (1972). *An etimological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*.

Çağatay, S. (1977). *Türk lehçeleri örnekleri*. Ankara Üniversitesi DTCF Yay.

Delice, H. İ. (2007). Çatı eklerinin bilinmeyen bir işlevi. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38).

Delice, H. İ. (2009). Oldurgan çatı işlev açısından nasıl tanımlanmalıdır?. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. Mayıs. 33(1). 107-120.

Demircan, Ö. (2003). *Türk dilinde çatı*. Papatya Yay.

Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi*. (Çev. Ahmet Benzer). Kabalcı Yay.

Emre, A. C. (1931). *Yeni bir gramer metodu hakkında layiha*. Devlet Matbaası.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yay.

Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig grameri -Fiil-*. Gazi Üniversitesi Yay. No: 33.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation*. A functional approach to the lexicon. Vol.I-II. Otto Harrassowitz.

Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yay.

Ergüzel, M., Gülsevin, G., Boz, E. & Yaman, E. (2012). *Üniversiteler için Türk dili*. Savaş Yayınevi.

Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Türk Dil Kurumu Yay.

Gencan, T. N. (1975). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yay.

Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge Taylor & Francis Group.

Gurinina, E. A. (1997). Fiil çatısı üzerine. *TDAY Belleten*. 45. 195-213. Türk Dil Kurumu Yay.

Gülsevin, G. (1998). Çatı ekleri üzerinde kullanılabilen ekler. *Türk Gramerinin Sorunları II.* Türk Dil Kurumu Yay.

Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yay.

Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Engin Yay.

İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kara, F. (2016). Oldurganlık ve ettirgenlik çatı eklerinin işlevleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 5(3). 1204-1215.

Karabulut, F. (2010). Türk dilinde edilgen biçimbirimsiz etken yapı tipolojisi. *Turkish Studies International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic.* 5(4). 360-400. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1765

Karabulut, F. (2011). *Türk Dili ve dünya dillerinde edilgen yapı tipolojisi*. Grafiker Yay.

Karaşlar, M. S. (2015). Altay dillerinde edilgenlik eki. *İdil Dergisi.* 4(18).

Kâşgarlı Mahmud. (2014). *Dîvânu lugâti't-Türk.* (Haz. Ercilasun, Ahmet B. & Akkoyunlu, Ziyat). Türk Dil Kurumu Yay.

Kerimoğlu, C. (2009). Türkiye Türkçesinde ettirgenlik. *Journal of Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.* 4(8). 1734-1745. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1017

Korkmaz, Z. (2003). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yay.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi).* Türk Dil Kurumu Yay.

Kornfilt, J. (1997). *Turkish.* Routledge.

Kornfilt, J. (2001). *Long distance reflexives in Turkish*. (Haz. P. Cole, G. Hermon & C.-T. Huang). Long-Distance Reflexives. Syntax anad Semantics 33. Academic Press.

König, G. (1983). Türkçede çatı. *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Özel Sayı 1983). 111-126.

Lübimov, K. (1963). Çağdaş Türkiye Türkçesinde çatı kategorisi ve çatı ekleriyle türetilen fiiller. *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*. XIII (147). 150-155.

Özmen, M. (2014). Reciprocality in Turkish/Türkçede işteşlik. *Discussions on Turkology*.

Ramstedt, G. J. (1957). *Vvedeniye v Altayskoye yazıkoznaniye. Morfologiye*. (Çev.: Slonim, L.S.).

Sebzecioğlu, T. (2008). *Türkçede edilgenlik.* [Doktora tezi.]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Serebrennikov, B. A. (1976). K probleme proishocdeniya affıksov stradatel'nogo zaloga -ıl-/-il-, -ın-/-in- v Tyurkskih yazıkah. *Sovetskaya Tyurkologiya 2*. 29-34.

Sevortyan, E. V. (1962). *Affiksı Glagoloobrazovaniya v Azerbaydcanskom yazıke (Opıt Stravnitel'nogo İssledovaniya).*

Şçerbak, Aleksandr M. (1981). *Oçerki po sravnitel'noy morfologii Tyurskih yazıkıv.* Akademiya Nauk SSSR.

Toprak, F. (2008). DLT'de işteş çatılı fiillerden yola çıkarak Türkçede işteşlik kavramının fonksiyonları. II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu - Kaşgarlı Mahmud ve Dönem. Ankara: 28-30 Mayıs.

Tuna, O. N. (1986). Türkçede transitive-causative "geçişli-ettirgen" fiiller ve bunlarla ilgili morfoloji ve öğretim meselelerinin çözümü. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 381-428.

Uygur, S. (2003). *Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u*. [Yüksek lisans tezi.]. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülken, F. (1981). Türkçede edilgen çatı özneleri üstüne bir araştırma. *Dilbilim*(6). 55-70.

Üstüova, K. (2012). Geçişlilik-geçişsizlik nitelikleri değişken olabilir mi?. *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*. 7(2). 7-14. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3111

Üstüova, K. (2016). *Eylem işletimi*. Sentez Yay.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yay.

Yılmaz, E. (2001). Türkiye Türkçesinde ikili çatı sorunu ve bunun öğretimi ile ilgili meseleler. *TDAY-Belleten*. 49(2001). 250-289.

Yücel, B. (1999). Türkiye Türkçesinde fiil çatıları. *Türk Gramerinin Sorunları II.* Türk Dil Kurumu Yay.

Zeynalov, F. (1993). *Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dilbilgisi*. Cem Yay.